

**Кирилична збірка бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого
монастиря за каталогами 1765 та 1808 р.: порівняльний аналіз**

Монастирські бібліотеки Києва, що формувались на перетині культур західного та східного зразка, були унікальним явищем з огляду на загальноєвропейський «бібліотечний» контекст. Протягом усього часу їх формування, в них осідали книги як кирилицею, так і латиницею, при чому в деяких бібліотеках частка іншомовної літератури значно переважала над кириличною. В межах одного зібрання парадоксально уживались богословські твори представників різних конфесій та полемічних спрямувань, рукописи та друки багатьма мовами світу, світ sacra і profana, та навіть твори, що входили до Індексу заборонених книг.

Одним з найбільших чернечих осередків Києва XVI-XVIII ст., що мав власну велику книгозбірню, був Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир. І хоча під час революційних подій першої половини XX ст. значна частина книг з колекції була втрачена, а решта розпорошена, до сьогодні збереглося декілька бібліотечних описів, на основі яких можна реконструювати склад монастирської книгозбірні. Найбільш детальним та акуратно складеним є каталог Михайлівської книгозбірні 1808 р. Його автор, Іриней Фальковський, в минулому ректор Києво-Могилянської академії та науковець у різних напрямках знань (серед яких математика та астрономія)¹, знавець латини та багатьох іноземних мов, не тільки точно вказував автора книги, назву, рік та місце видання, але й її фізичний стан, уточнюючи при відсутності титульного аркушу хоча б назву книги. Такий підхід зробив можливим реконструкцію кириличної

¹Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 557-559.

збірки бібліотеки, яка була здійснена В. Ульяновським та О. Кошіль² спираючись на дані каталогу 1808 р. та збережені примірники монастирських книг.

Окрім самих книжкових описів, важливим джерелом до історії читання та обертання книг у київському інтелектуальному середовищі може слугувати динаміка бібліотечних фондів. Тобто дослідження того, які твори «позичались» з книгозбірень, а які осідали. У випадку бібліотеки Києво-Михайлівського монастиря, таку інформацію можна отримати внаслідок порівняльного аналізу тематичного наповнення книгозбірні за каталогом 1808 р. та інвентарним описом 1765 р., що раніше не ставав об'єктом спеціальних досліджень.

Отже, каталогу 1808 р. передував найдавніший, відомий наразі, інвентарний опис бібліотеки Києво-Михайлівського монастиря 1765 р., укладений згідно наказу Консисторії, у формі “Ведомости” про кількісний склад книг, що зберігаються в книгозбірні кирилицею та латиною, грецькою та польською мовами. Опис складає 7 сторінок та поділений на розділи відповідно до мови та формату книг. Укладачем було виділено “Книги русские большие”, “Книги средние печатные», «Книги латинские», «Книги средственніе латинские”, “меншие книги латинские”, “Книги греческие”, “Книги большие польские”, “Книги польские средственніе”, “Книги польские меншие”³. Як бачимо, тематику творів враховано не було, книги класифікувались за мовним принципом та форматом видання. При чому характеристика формату була розмитою – книги розділялись усього на три групи: великі, середні та малі. Не було, характерного для каталогу Фальковського, універсального та конкретного поділу на книги «в лист», «в четверть», «в 8 и 12 долю»⁴. Крім того, на відміну

²Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. – Вип. 1: Спроба реконструкції кириличної збірки / Наук. ред. В. М. Колпакова. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПШЗ, «Фенікс», 2008. – 192 с.

³Центральний Державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАК) – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549 (1765). – С. 15-18.

⁴Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Спр.

від каталогу 1808 р., де книги розміщувались в алфавітному порядку, в описі 1765 р. книги записано хаотично – вочевидь, за порядком їхнього розміщення на полицях.

Оскільки при інвентаризації 1765 р. головною метою було складання звітності про кількісні показники, а не повноцінного каталогу внутрішньомонастирського користування, в описі книг вказувалось лише декілька слів (іноді одне) з назви та кількість примірників одного твору. Не було уточнено року та місця видання, а також фізичного стану книг. Лише в описі Часослова акцентовано “ветхость”, але навіть ця характеристика була вказана скоріше через давність видання, ніж через його зачитаність (найдавніший Часослов за каталогом 1808 р. - краківської друкарні Швайпольта Фіюля 1491 р.)⁵.

Така лаконічність при описі книг ускладнює процес повної реконструкції складу монастирської бібліотеки на 1765 р. Так, незрозуміло про які видання йдеться при зазначенні в описі: “Симфонии”, “Лествица”, “Лественник”, «Діоптра», “Liber Halicus”, “Panagyricus imperatrici duo libri”, “Conciones Pro dominicis et festio”, “Conciones Euangeliorum De Dominicis et festis aliquest”, “Liber panagyricorum variorum”, “Conradi ty costenis apophtegnata”, “Carus Varii”, “Liber de variis rebus De emptione nuptiis et venditione et cae”, “Prime rosius Philosophus”, “Ovins tristium”.

Особливістю опису латиношрифтової частини книгозбірні є вільна інтерпретація укладачем назв книг. Наприклад, книгу Роберта Белларміно “De officio principis Christiani” в описі 1765 р. подано як “Robertus De officio principis christiani”. Для порівняння, книги Роберта Белларміно описувались у 1769 році бібліотекарями Києво-Софійського собору як “Roberti Bellarmini explicatio psalmodum”, “Libellus de arte bene moriendi Roberti Bellarmini cardinalis. 1621 Coloniae”, “Roberti Bellarmini Descriptoribus ecclesiasticis. 1684 Coloniae”⁶, etc.

540 (1808). – С. 17-22.

⁵ Ульяновський В. Кошіль О. Старожитня бібліотека... - С. 131.

⁶ Сінкевич Н. «Nec mortui vivunt, et muti loquuntur»: ранньомодерна книгозбірня

Жодної конкретики немає при описі книги «Liber panegyricorum variorum» - про її авторів, видавців та давність можна лише здогадуватись. Такий опис цих та інших книг, з одного боку, маркує укладача як знавця творів європейських авторів, а з іншого – вказує на недбалість укладання та орієнтацію на освіченого читача, що має зрозуміти з найкоротшої репліки, про яку саме книгу йде мова.

При складанні опису кириличних книг бібліотеки, укладачем було розмежовано книги для читання та богослужбову літературу. При чому останні не були внесені до опису. Відтак, неможливо встановити, скільки богослужбових книг знаходилось в Києво-Михайлівському монастирі станом на 1765 рік, однак судячи з опису 1808 року, вони склали значний сегмент кириличної збірки бібліотеки. Євангелій за описом 1808 р. фіксується 7, Апостолів - 3, Псалтирів - 2, Уставів - 1, Службників - 8, Октоїхів - 6, Міней - 2, Тріодей - 3, Часословів - 2, Ірмологіонів - 5, Требників - 1, Акафістів - 4, Прологів — 3, загалом — 45 томів⁷.

Відсутність в описі богослужбової літератури значно вплинула на кількісні показники кириличної збірки 1765 року. Якщо у 1765 році монастирський бібліотечний фонд вмещав 56 томів (42 назви) книг для читання, то вже у 1808 р. Іринеем Фальковським було описано 117 томів (45 богослужбових книг та 72 книги для читання). Що ж прибуло, а що зникло з монастирської книгозбірні за п'ятдесят років?

Протягом XVII-XVIII ст. в українському інтелектуальному середовищі сформувалась модель книгообміну та «довічних позичань» літератури з монастирських бібліотек. Наведемо декілька прикладів таких випадків. Так, старший Віленського Свято-Духовного монастиря Теофан Леонтович у 1755 році звертався до Київського митрополита Тимофія Щербацького з проханням забрати до Вільно з Києво-Софійської бібліотеки 35 книг, необхідних для

Києво-Софійського монастиря за каталогом 1769 р. / Н. Сінкевич // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. – 2014. – Вип. 4. – С. 17.

⁷ Ульяновський В. Кошіль О. Старожитня бібліотека... - С. 131 – 169.

захисту православної віри⁸. Близько 30 книг з бібліотеки Києво-Печерського монастиря позичив до своєї книгозбірні Стефан Яворський, зазначивши в описі останньої, що книги позичені і їх необхідно повернути до монастиря⁹. Та й аналізуючи провенієнції на сторінках примірників з Михайлівського Золотоверхого монастиря, видно, що книги переходили від одного ченця до іншого, і кожен з них підписував книгу, як свою власність. Таку модель цілком можна вважати ознакою «активного» читання, адже позичалась щоденно необхідна література та створювався рух книжок. Позичені в одному монастирі, примірники в результаті довгих мандрівок (освітніх, кар'єрних, чи пошуко-долевих) осідали в іншому монастирі, церкві, або навчальному закладі. Для нас у контексті джерелознавчого аналізу описів монастирських бібліотек важливо визначити – які книги «зникли» від моменту першої каталогізації та чому.

Від 1765 до 1808 р. не дійшло всього 12 друків – п'ята частина кириличної збірки середини XVIII ст. Однією з таких книг була «Діоптра» або «Душезрительное зеркало» Пилипа Пустинника. З огляду на ідейно-світоглядні погляди, «Діоптра» співвідноситься з «Аропагітками» - класичними творами християнського неплатонізму. У творі знаходять своє відображення ідеї давньогрецької філософії, а християнські поняття трансформовані в релігійно-філософські категорії¹⁰.

Твір перевидавався чотири рази на території сучасної Білорусії та Литви: в Єв'є (друкарня Віленського братства) у 1612 р., в Кутейно (друкарня Богоявленського монастиря) у 1651 та 1654 рр., та в Могильові (друкарня М. Воцанки) у 1698 р. Під формат «книги средние печатные», до яких укладач відніс «Діоптру», підходять видання «в четверть» 1612, 1654 та 1698 рр. –

⁸ Титов Ф. Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII вв. Том 1. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии. – Ч. 2. – К.: Типография И. И. Чоколова, 1905. – С. 859-860.

⁹ Маслов С. И. Библиотека Стефана Яворского // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 24. – Киев, 1914. Вып. 2. – С. 54.

¹⁰ Мильков В. В., Полянский С. М. «Диоптра» - неоплатонический памятник в древнерусской книжности / В. В. Мильков, С. М. Полянский // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2003. - № 4 (14). – С. 47-48.

очевидно, примірник одного з цих видань й зберігався у Києво-Михайлівському монастирі у 1765 р.

Зауважимо, що наявність в книгозбірні «Діоптри» була скоріше винятком, ніж правилом. Цього твору ми не знаходимо в описах XVIII ст. Києво-Софійського собору¹¹, Межигірського¹², Видубецького¹³ та Кирилівського¹⁴ монастирів, проте він був в бібліотеці Київського Свято-Микільського Пустинного монастиря середини XVII ст. (перейшов до книгозбірні по смерті монаха Меркурія Кононовича¹⁵), монастиря Китаївської пустині¹⁶ та в особистій бібліотеці Стефана Яворського¹⁷.

Як бачимо, видання «Діоптри» в київських бібліотеках були рідкістю, а її читачі (студент Іоанн Стефанович, Василіск Борецький¹⁸, Меркурій Кононович, ієродиякон та казnodій Богданович¹⁹, Стефан Яворський) мали певній освітній

¹¹ Сінкевич Н. «Nis mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

¹² Кузьмук О. С., Сінкевич Н. О. Бібліотека Межигірського монастиря XVII-XVIII ст.: історія та аналіз книгозбірні // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Книга в історії і культурі: [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во Днепропетр. нац. ун-ту, 2012. – С. 160-170.

¹³ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 6-9.

¹⁴ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 20-21.

¹⁵ Згідно провенієнцій примірника Кир.4379 з фондів відділу стародрукованих та рідкісних видань НБУВ. Примірник описаний Шамрай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15-17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства М. С. Грушевського, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – С. 84-85.

¹⁶ Згідно провенієнцій примірника Кир.4362 з фондів відділу стародрукованих та рідкісних видань НБУВ. Примірник описаний Шамрай М. Маргіналії в стародруках... – С. 85.

¹⁷ Маслов С. Библиотека Стефана Яворского // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 24. – Вып. 2. – 1914. – С. XXXIX.

¹⁸ Згідно провенієнцій примірника Кир.4362 з фондів відділу стародрукованих та рідкісних видань НБУВ. Примірник описаний Шамрай М. Провенієнції в стародруках... – С. 85.

¹⁹ Згідно провенієнцій примірника Кир.4379 з фондів відділу стародрукованих та

базис для розуміння філософських та світоглядних засад твору, читання якого не було щоденною необхідністю. Вочевидь, з бібліотеки Михайлівського монастиря книга була позичена представником освіченого чернецтва як рідкісна пам'ятка християнської філософії.

За книжковим описом 1765 року, в Києво-Михайлівській бібліотеці знаходилося 4 кириличних «Симфонии», жодної з яких не було в книгозбірні на момент каталогізації 1808 р., збереглась тільки латиномовна конкорданція на Старий та Новий Заповіт 1615 р., складена монахом-францисканцем Лукою Франсіском Бургенсісом. Уточнимо, що мова йде про Біблійні симфонії (або конкорданції), тобто відбірки, згідно алфавітного порядку, усіх слів, виразів та фраз, що зустрічаються у Священному Писанні, з вказівкою їхнього місцезнаходження. Кирилицею симфонії почали видаватись достатньо пізно – першою у 1727 р. вийшла друком симфонія на Псалми, укладена Антіохом Кантемиром, далі у 1737 та 1761 рр. – симфонія на Євангелія та Діяння святих апостолів, у тому ж 1737 р. – симфонія на Послання апостолів та Апокаліпсис.

Оскільки укладачем не було уточнено, які саме видання симфоній знаходились в бібліотеці, ми можемо лише припускати. Так, відомо, що в Києво-Софійському соборі у 1769 р. зберігалось теж 4 примірника симфоній – дві симфонії на Послання та Апокаліпсис 1737 р., і дві симфонії на Псалтир 1727 р.²⁰. По одному примірнику симфоній на Псалтир та Послання було також в бібліотеці Києво-Видубецького монастиря²¹. Вочевидь, бібліотека Михайлівського монастиря аналогічно містила симфонії на Псалтир та Послання, що були позичені чернецтвом для богословських практик.

Не зберігся до 1808 р. і єдиний примірник за описом 1765 р. «Каменя віри» Стефана Яворського, полемічного твору, спрямованого проти протестантської проповіді на території Русі. Книга використовувалась з метою

рідкісних видань НБУВ. Примірник описаний Шамрай М. Провенієнції в стародруках... – С. 84-85.

²⁰ Сінкевич Н. «Nis mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

²¹ ЦДАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 7.

полеміки проти протестантських богословів та часто зустрічається в описах монастирських бібліотек – у Києво-Софійському соборі примірників «Каменя віри» було три²², у Києво-Видубецькому монастирі - два²³, тодин у Межигірському монастирі²⁴. Часто використовувана, книга могла стати в нагоді будь-якому освіченому читачу, що, мабуть, і вкоротило час її перебування у монастирських бібліотечних фондах Михайлівської обителі.

Аскетична література була представлена у кириличній збірці 1765 р. творами Іоанна Лествичника – «Лествица» та «Лествинник» (укладач опису два примірники однієї книги описав по-різному, вказавши у першому випадку назву твору, а в другому – його автора), які в каталозі 1808 р. вже не згадуються. «Листвиця, або Скрижалі духовні» у 30 главах викладає опис шляху, який складається зі «сходинок» добродійності, що їх має пройти християнин до духовної досконалості. Книга була необхідна ченцям для духовних практик, усвідомлення необхідності самопожертвування та аскези. Саме з цією метою й інші монастирі Києва концентрували в своїх бібліотеках твір Іоанна Лествичника (три примірники зберігались у Києво-Софійському соборі²⁵, один у Києво-Видубецькому монастирі²⁶). Актуальні для чернечої читацької аудиторії, твори Лествичника не затрималися в книгозбірні Михайлівського монастиря, їхній подальший «шлях» прослідкувати наразі не вдалось.

У 1765 р. бібліотека Києво-Михайлівського монастиря містила 3 книги історичних творів, які не збереглися до 1808 р.

Найперше, виділимо «Преподобного отца нашего Ц. Баронія деяния церковная и гражданския от Рождества Христова» разом з «Баронія часть 2» -

²²Сінкевич Н. «Nec mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

²³ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 7.

²⁴ Кузьмук О. С., Сінкевич Н. О. Бібліотека Межигірського монастиря XVII-XVIII ст.: історія та аналіз книгозбірні // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Книга в історії і культурі: [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во Днепропетр. нац. ун-ту, 2012. – С. 162.

²⁵Сінкевич Н. «Nec mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

²⁶ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 7.

вочевидь, московське видання 1719 р. перекладу «Церковних анналів» Чезаре Бароніо, здійснене Гаврилом Бужинським²⁷.

Укладені з метою опозиції протестантському твору «Магдебурзькі центурії», що мали яскраве антикатолицьке забарвлення, «Церковні аннали» Чезаре Бароніо були глобальним, 12-томним, викладом історії церкви від початків християнства до 1198 року. Твір Бароніо був популярним у київському інтелектуальному середовищі, його читали та використовували у своїх авторських доробках Захарій Копистенський²⁸, Іоанникій Галятовський (у його роботах Н. Яковенко нарахувала 170 посилань на «латинського Баронеуша зуполного», тобто на латинське видання «Анналів», а не польське, адаптоване Петром Скаргою)²⁹, Мелетій Смотрицький, Афанасій Кальнофойський, Петро Могила, Антоній Радивилівський, Лазар Баранович, Стефан Яворський та Сильвестр Косов. Останній використав «Аннали» Бароніо як основне джерело інформації про ранній період руської церковної історії в своєму «Патериконі»³⁰. Крім того, твір Бароніо використовували при описі початків християнської історії в руських літописах, зокрема в Густинському. «Аннали» Бароніо польською мовою у перекладі Петра Скарги зберігались у Києво-Михайлівському монастирі (один примірник видання 1603 р.), Києво-Софійському соборі (два примірники видання 1607 р.³¹), Свято-Троїцькому Києво-Кирилівському монастирі (один примірник без зазначення року видання³²). Кириличний переклад Бароніо був тільки у бібліотеці Києво-Софійського собору (три томи)³³ та Києво-Михайлівського монастиря.

Вочевидь, необхідні в книгозбірні кожного інтелектуала, «Деяния

²⁷ Рубинштейн Н. Л. Русская историография. – М.: Госполитиздат, 1941. – С. 60.

²⁸ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-початку XVII століття. – К.: Laurus, 2012. – С. 28.

²⁹ Ibid. – С. 216-217.

³⁰ Сінкевич Н. «Патерикон» Сильвестра Косова: джерела та їх інтерпретація // Київська академія. – К., 2012. – Вип. 10. – С. 49.

³¹ Сінкевич Н. «Nis mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

³² ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549. – Арк. 21.

³³ Сінкевич Н. «Nis mortui vivunt, et muti loquuntur»... С. 601-639.

церковные и гражданские» Бароніо у двох томах були взяті у довічне користування кимось з чернецтва. До 1808 р. залишились, натомість, «Аннали» у перекладі польською.

Іншою авторитетною історичною працею, що зберігалась в Михайлівській обителі у 1765 р. та не дійшла до каталогізації 1808 р., був «Синопис». Перше його видання побачило світ у 1674 р. і було в подальшому перевидано ще 30 разів. Дослідники досі дискутують з приводу авторства «Синопису», називаючи прізвища Інокентія Гізеля, Івана Армашенко, Феодосія Софоновича, економа Києво-Печерського монастиря П. Кохановського та архімандрита Йосифа Тризни. У будь-якому випадку, автор проявив себе як православний панславіст – він неодноразово підкреслює особливу роль Києва як духовної столиці всіх слов'янських народів та позиціонує його як другий Єрусалим³⁴. Видання було необхідним в монастирській бібліотеці для ознайомлення ченців з історією Русі на тлі історії православної церкви. «Зникнення» книги у 1808 р. можна пояснити характерним для епохи підвищенням інтересу до історії, внаслідок чого історична література відшукувалась та читалась значно активніше.

Врешті, у 1765 році в бібліотеці Михайлівської обителі зберігався друкований примірник твору ігумена цього ж монастиря Теодосія Софоновича «Выклад о церкви святой и о церковных вещах». Твір витримав декілька видань – 1667 та 1668 рр. в друкарні Києво-Печерського монастиря та 1670 р. в друкарні Унівського монастиря (до цього видання було додано також «Житіє князя київського Володимира»). У каталозі 1808 р. ця книга вже не значиться, а отже логічно буде припустити, що вона пішла в мандри разом зі своїм останнім читачем.

Як бачимо з аналізу «зниклих» між 1765 та 1808 рр. книг, найбільшою популярністю користувалися твори християнських філософів, біблійні

³⁴ Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: ВПОЛ. – Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. – 2002. – 194 с.

конкорданції, православні полемічні, історичні та аскетичні твори. Тобто література, необхідна для щоденних богословських практик, полемічних диспутів та наукових студій.

Натомість протягом 1765-1808 рр. в бібліотеці Михайлівської обителі осіло чимало богослужбової, святоотцівської та житійної літератури. З'явилися дублікати книг – ще по одному примірнику творів Лазаря Барановича «Меч духовний» та «Трубы словес проповедных», твору Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці» та Іоанікія Галятовського «Ключ розуміння», Маргариту та ін. У більшості, бібліотека поповнилась книгами, що зазвичай складали репертуар власних невеличких книгозбірень ченців, які передавалися до монастирської власності по їх смерті. Значно поповнилось зібрання обителі творами Димитрія Ростовського, що склали переважаючу частку житійної літератури у складі кириличної збірки.

Усі втрати та надбання книгозбірні Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря протягом другої половини XVIII ст. свідчать про активне використання бібліотечної літератури, наявність у ченців власних книжкових зібрань та зацікавлення історією, філософією та риторикою. Читання спричинювало рух книжок у київському інтелектуальному середовищі, рецепцію ідей творів православних та католицьких авторів, зростання потреби в літературі.

Список використаних джерел та літератури

1. Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: ВПОЛ. – Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. – 2002. – 194 с.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Спр. 540 (1808). – 123 Арк.
3. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII-XVIII ст.: енциклопедичне видання / відп. ред. В. С. Брюховецький; наук. ред., упоряд. З.І. Хижняк;

- рец. Н. М. Яковенко – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 733 с. іл.
4. Кузьмук О. С., Сінкевич Н. О. Бібліотека Межигірського монастиря XVII-XVIII ст.: історія та аналіз книгозбірні / О. С. Кузьмук, Н. О. Сінкевич // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Книга в історії і культурі: [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во Днепропетр. нац. ун-ту, 2012. – С. 160-170.
 5. Маслов С. И. Библиотека Стефана Яворского // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 24. – Киев, 1914. – Вып. 2. – С. 1-66, I-LXXXVIII.
 6. Мильков В. В., Полянский С. М. «Диоптра» - неоплатонический памятник в древнерусской книжности / В. В. Мильков, С. М. Полянский // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2003. - № 4 (14). – С. 47-48.
 7. Рубинштейн Н. Л. Русская историография. – М.: Госполитиздат, 1941. – 642 с.
 8. Сінкевич Н. «Патерикон» Сильвестра Косова: джерела та їх інтерпретація / Н. Сінкевич // Київська академія. – К., 2012. – Вип. 10. – С. 33-55.
 9. Сінкевич Н. «Nec mortui vivunt, et muti loquuntur»: ранньомодерна книгозбірня Києво-Софійського монастиря за каталогом 1769 р. / Н. Сінкевич // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. – 2014. – Вип. 4. – С. 601-639.
 10. Титов Ф. Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII вв. Том 1. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии. – Ч. 2. – К.: Типография И. И. Чоколова, 1905. – 649 с.
 11. Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. – Вип. 1: Спроба реконструкції кириличної збірки / Наук. ред. В. М. Колпакова. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПКСЗ, «Фенікс», 2008. – 192 с.
 12. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15-17 ст. з

фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства М. С. Грушевського, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – 332 с.: іл.

13.Центральний Державний історичний архів у м. Києві – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1549 (1765). – 34 Арк.

14.Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-початку XVII століття. – К.: Laurus, 2012. – 472 с.: іл.